

повинні бути зареєстровані важкі фізичні страждання й установлене, що хвороба не виліковна після застосування альтернативних способів. Це повинна бути висловлена хворим усно або написана під його диктування й підписана ним і лікарем у присутності юриста, усвідомлене, неодноразово повторене прохання хворого. Цьому повинна передувати доступна інформація хворого про наслідки вжитих на його прохання дій або бездіяльності, аж до настання смерті, що зазначається в спеціальній розписці й записується в історії хвороби. Факт і спосіб евтаназії повинен бути зазначений у лікарському свідоцтві про смерть [4]. Рішення про евтаназію не може бути прийнято лікарем, хоча є думка, що, маючи право прийняти життя, він повинен мати право, на прохання хворого, і забрати його. Лікар - лише один з учасників у прийнятті цього рішення.

Втім, і здійснення евтаназії не повинне бути справою лікаря. Останню крапку в цій процедурі повинен ставити сам хворий, а при його фізичній немічності або при відсутності спеціальної техніки - фельдшер. Евтаназія може застосовуватися тільки у вигляді винятку, з однією метою - полегшити процес неминучого вмирання, не залишаючи хворого в цей важкий час і без якої-небудь оплати.

Успереч аргументам супротивників евтаназії в останні роки не тільки в закордонній, але й у вітчизняній пресі справедливо зазначається, що законодавчий дозвіл евтаназії не призведе до збільшення кількості зловживань. Навпаки, сучасне правове положення породжує приховання щирого наміру припинення життя. Ми вважаємо, що за наявності добре розроблених медиками і юристами положень, що враховують численні фактори, при усуненні протиріччя у законі й приведенні законодавчих норм у відповідність із правами людини, подібних правопорушень стане менше.

Необхідне однозначне правове вирішення питань щодо евтаназії із вказівкою неприпустимості застосування активної евтаназії, а також переліку умов, що дозволяють, у виняткових випадках, пасивну евтаназію. Прийняття такого рішення й здійснення евтаназії має відповідати порядку, який, з урахуванням досвіду інших країн, повинен бути розроблений юристами й медиками. Незважаючи на те, що в цей час у будь-якій формі евтаназія в нашій країні не може бути дозволена, легалізація цієї проблеми не уникнути. Вирішення її треба починати з правового забезпечення й розроблення порядку суворого контролю за кожним випадком евтаназії. А поки лікарям треба пам'ятати, що спонукання й здійснення будь-якої форми евтаназії відповідно до чинного кримінального законодавства України, є злочином.

Література

1. Бобров О.Е., Семенюк Ю.С. Евтаназія // Хірургія України. - 2003. - № 3. - С. 154-162.
2. Вольный В., Крук Д. Евтаназия - за и против // Проблемы медицины. - 2000. - № 3 (17). - С. 53-57.
3. Иванюшкин А.Я. Проблемы эвтаназии // Медицинская сестра. - 2002. - № 3. - С. 35-39.
4. Рекомендації Ради по етиці АМА // Гама. - № 3. - 1992. - С. 47-52.
5. Хімченко С.А. Доктринальні підходи до проблеми легалізації евтаназії в Україні // Актуальні проблеми держави і права : збірник наук, праць. Вип. 55. - Одеса : Юрид. літ., 2010. - С. 225-233.

*Хімченко С.А.,
кандидат юридичних наук доцент,
доцент кафедри кримінального права НУ "ОЮА"
Надійшла до редакції: 16.04.2017*

УДК 343.9.01:343.341

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПОКАРАННЯ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, КЛАСИФІКАЦІЯ

Черкасов С. В.

У статті з урахуванням наявних теоретичних розробок і положень чинного законодавства дається визначення поняттю альтернативних покарань, їх системи, визначаються види покарань, що входять до системи, та пропонується класифікація покарань, альтернативних позбавленню волі.

Пропонується визначення, згідно з яким альтернативними слід вважати передбачені кримінальним законом основні види покарань, не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства, а їх система є соціально обумовленою сукупністю передбачених кримінальним законом взаємодіючих між собою основних видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, побудовану у порядку зростання об'єму кари в них.

До альтернативних покарань віднесено штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі. Попри законодавче закріплення у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України, не є альтернативами позбавленню волі арешт і тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, оскільки юридична природа і характер правообмежень, властиві вказаним видам покарання, свідчать про те, що в їх змісті присутня головна ознака, що дозволяє віднести їх до покарань, пов'язаних з позбавленням волі - ізоляція засудженого від суспільства.

Наведено розгорнуту класифікацію альтернатив-

них покарань за різними критеріями.

Ключові слова: покарання, альтернативні покарання, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, система покарань, класифікація покарань.

В статье с учетом имеющихся теоретических разработок и положений действующего законодательства дается определение понятия альтернативных наказаний, их системы, определяются виды наказаний, входящие в эту систему, предлагается развернутая классификация наказаний, альтернативных лишению свободы.

Ключевые слова: наказание, альтернативные наказания, наказания, не связанные с лишением свободы, система наказаний, классификация наказаний.

In the article, given the existing theoretical developments and current legislation defines the concept of alternative sanctions, their systems, identifies the types of punishments that are part of this system, a detailed classification of punishments alternative to imprisonment.

Key words: punishment, alternative punishment, punishment not related to deprivation of liberty, the system of penalties classification of penalties.

Постановка проблеми. За сучасних умов законодавство про кримінальне покарання і практика його застосування повинні відповідати принципам гуманізму і соціальної справедливості. Ця позиція спрямована на

формування і здійснення ефективної кримінальної політики, обґрунтоване співвідношення застосування суворих мір покарання до злісних злочинців, що вчинили тяжкі злочини, та інших заходів впливу, не пов'язаних із позбавленням волі, до менш небезпечних правопорушників, виправлення яких можливе без ізоляції від суспільства, але в умовах контролю за їхньою поведінкою.

Необхідною передумовою для всебічного дослідження місця та ролі альтернативних покарань у сучасній кримінальній політиці української держави є встановлення самого поняття альтернативних покарань, їх системи та дослідження питання щодо їх класифікації.

Дослідження за темою. У правовій науці проблеми кримінального покарання в цілому і покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, зокрема розглядалися в дослідженнях Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, І. Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.М. Гальперіна, В.М. Дрьоміна, О.І. Зубкова, С.І. Комарицького, О.С. Міхліна, О.В. Старкова, В.М. Трубникова, С.Ф. Мілюкова, О.С. Степанюка, В.І. Тютюгіна, Г.Ф. Хохрякова, О.Л. Цветіновича, І.С. Яковець та інших дослідників.

Метою статті є визначення поняття альтернативних покарань, їх системи та розроблення класифікації покарань, альтернативних позбавленню волі.

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи систему покарань, необхідно констатувати, з одного боку, розмаїтість її видів, а з іншого – істотні розходження між окремими покараннями, що належать до їхнього змісту, порядку й умов застосування. Діюча система покарань, встановлена ст. 51 КК України [4], що містить 12 видів, практично утворила у своїй структурі дві підсистеми: підсистему покарань, пов'язаних із позбавленням волі і підсистему покарань, із позбавленням волі не пов'язаних.

Для позначення другої підсистеми в офіційних документах, юридичній науці і навчальній літературі використовується дуже різноманітна термінологія. Так розділ II КВК України [5] містить норми, які визначають порядок і умови виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Ряд міжнародно-правових актів містить вказівку на заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням (зокрема Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 р. [2], громадські санкції і заходи (Європейські правила щодо громадських санкцій і заходів 1992 р.) [1], міри покарання, не пов'язані з позбавленням волі (Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-правопорушниць 2010 р.) [3], альтернативні міри покарання, альтернативні санкції, позав'язничі санкції, нев'язничі санкції, покарання у громаді.

Усі наведені терміни, як правило, використовуються як синоніми. При цьому у вітчизняному законодавстві і кримінально-правовій літературі прижився термін “покарання, не пов'язані з позбавленням волі”, а класифікація покарань на пов'язані і не пов'язані з позбавленням волі є традиційною для науки кримінального права.

В основу цієї класифікації покладено такий критерій, як зміст і обсяг правообмежень, заповдіюваних засудженому в ході виконання покарання, хоча більш точним і послідовним було б покласти такий критерій, як наявність чи відсутність факту ізоляції засудженого від суспільства. При цьому слід уточнити, що ізоляцією від суспільства не є повною, оскільки суспільство в особі його численних інститутів у тих чи інших формах усе ж перебуває в контакт з засудженими.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що методологічно більш правильним був би поділ покарань на покарання, пов'язані і не пов'язані з ізоляцією від суспільства. Однак, з огляду на традиційність терміна “покарання, не пов'язані з позбавленням волі”

і його відображення в чинному законодавстві є підстави користуватися ним надалі.

Водночас поняття “альтернативні покарання” не можна визнати рівнозначним поняттю “покарання, не пов'язані з позбавленням волі”. Справа в тому, що КК України як альтернативи позбавленню волі дозволяє розглядати лише ті не пов'язані з ізоляцією від суспільства види покарання, які можуть застосовуватися як основні. Тому позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чина чи кваліфікаційного класу, а також конфіскація майна не є альтернативою позбавленню волі.

Не дуже вдалим для вітчизняного законодавства є і поширений у зарубіжних країнах і міжнародно-правових документах термін “альтернативні санкції”. Це пояснюється різним значенням, що надається термінам “покарання” і “санкція”. У вітчизняній науці під санкцією розуміється частина кримінально-правової норми, що визначає вид і розмір покарання, а альтернативними прийнято вважати санкції, які містять два чи більш види покарання, що можуть бути призначені за вчинення злочину. Отже, альтернативними є лише передбачені КК України основні покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства.

Що стосується системи альтернативних покарань, то її слід визначити як соціально обумовлену сукупність передбачених законом взаємодіючих між собою основних видів покарання, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, побудовану в порядку зростання обсягу кари в них.

Стосовно питання про те, які саме види варто включати до системи альтернативних покарань, у правовій літературі немає єдності думок. Найбільш обґрунтованим є включення до неї таких покарань, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі.

Уявляється, що як альтернативу позбавленню волі не слід розглядати арешт (ст. 60 КК України) і тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України), навіть незважаючи на те, що ці основні види покарань позначені в розділі II КВК України як покарання, з позбавленням волі не пов'язані. Юридична природа і характер правообмежень, властивих зазначеним видам покарання, свідчать про те, що в їхньому змісті присутня головна ознака, що дозволяє віднести їх до покарань, пов'язаних із позбавленням волі, – факт ізоляції засудженого від суспільства.

Поряд із цим кримінальний закон передбачає існування підсистеми альтернативних покарань, що можуть застосовуватися тільки до неповнолітніх засуджених (розділ XV КК України): штраф, громадські роботи та виправні роботи.

Розгляд загальних проблем системи альтернативних покарань не буде повним, якщо не торкнутися питання класифікації цих покарань. Класифікація кримінальних покарань – це їх диференціація (поділ) на великі чи малі групи відповідно до тієї чи іншої підстави (критерію класифікації).

Для законодавця класифікація альтернативних мір покарання служить допоміжним засобом при побудові каральних мір у кримінальному законі. Адже законодавцю потрібно мати чітке уявлення про те, доцільно встановлення тих чи інших видів покарання на певний строк чи ні, чи варто передбачити можливість умовно-дострокового звільнення від покарань і яких конкретно їхніх видів, чи доцільні певні варіанти поєднання покарань, заміна одного покарання іншим тощо.

Практична актуальність класифікації альтернативних покарань полягає насамперед у тому, що вона відкриває перед судом широкі можливості для чітко диферен-

ційованого, індивідуального підходу до призначення кримінальних покарань різним категоріям злочинців з урахуванням їх особистості, характеру і ступеня суспільної небезпеки вчинених ними злочинів, обставин, за яких вони мали місце.

Найбільш практично значимими варіантами класифікації покарань, альтернативних позбавленню волі, є такі.

За особливостями призначення і юридичною значимістю альтернативні міри покарання підрозділяються на:

- основні, які не можуть приєднуватися до інших покарань, застосовуваних судом (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі);

- застосовувані як основні, так і як додаткові (штраф і позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю).

Дуже важливу уявляється класифікація альтернативних покарань за критерієм характеру правообмежень, заподіюваних засудженому, що передбачає їх поділ на:

- покарання, що обмежують особисту волю засудженого (обмеження волі);

- покарання майнового характеру (штраф);

- покарання, спрямовані на обмеження професійних прав засуджених (позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю);

- покарання, в яких як головне обмеження виступає примусова праця (виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи).

Звернення до цього критерію класифікації виглядає обґрунтованим. Змістом будь-якого покарання є позбавлення засудженого яких-небудь належних йому благ. У кожному виді покарання на перший план виступає обмеження певної групи суб'єктивних прав і свобод: особистої свободи, трудових прав, права власності. Однак при цьому необхідно враховувати, що наведена класифікація є значною мірою умовною, тому що жоден вид покарання не зводиться до правообмеження тільки одного характеру. Так покарання у виді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, обмежуючи в основному трудові права засудженого, веде водночас до погіршення його матеріального становища, тобто, в остаточному підсумку, до обмеження його права власності тощо.

Залежно від юридичного змісту альтернативні покарання є підстави поділити на пов'язані з виправно-трудовим впливом і не пов'язані. До покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, варто віднести громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, а також обмеження волі.

Альтернативні покарання доцільно розділити залежно від можливості чи неможливості встановлення на певний строк:

- покарання, що призначаються на певний строк у межах, установлених законом (позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі);

- покарання, що призначаються без зазначення строку, тобто такі, що мають зміст одноактних (штраф).

Законодавець розрізняє альтернативні покарання залежно від особливостей суб'єктів, яким вони призначаються. При цьому він виділяє дві групи покарань: так звані загальні покарання, що застосовуються до будь-якої особи, і спеціальні покарання, призначувані лише певному колу осіб.

До спеціальних альтернативних покарань варто віднести позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі.

Можливий поділ альтернативних покарань залежно від того, чи допускається умовно-дострокове звільнення від їх відбування. За цією правовою підставою розрізняються покарання, від відбування яких можливе умовно-дострокове звільнення (виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі), і покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування яких неможливе (усі інші покарання).

Законодавцем альтернативні покарання розрізняються й залежно від можливості звільнення від їх відбування з випробуванням. Відповідно до ст. 75 КК України суд може прийняти рішення про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням при призначенні покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, а також обмеження волі.

Висновки. Варто зазначити, що альтернативними слід уважати передбачені кримінальним законом основні види покарань, не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства, а їх система є соціально обумовленою сукупністю передбачених кримінальним законом взаємодіючих між собою основних видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, побудовану у порядку зростання обсягу кари в них.

До альтернативних покарань віднесено штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі.

Оскільки альтернативні покарання довели свою ефективність, перспективними напрямками подальших досліджень вбачається пошук науково обґрунтованих шляхів скорочення обсягів застосування найбільш суворих покарань (насамперед позбавлення волі на певний строк) і пошуку шляхів розширення застосування альтернативних видів покарання.

Література

1. Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів: Рекомендація № R (92) 16. Прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 19 жовтня 1992 р. // Європейські громадські санкції та заходи (матеріали семінарських слухань 11-12 квітня 2000 р.). - К., 2000. - С. 5-25

2. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): Приняты 14.12.1990 Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907

3. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы ("Бангкокские правила") от 21.12.2010 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

5. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

*Черкасов С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 21.04.2017*